

Το μήνυμα της (μη) ψήφου: Πολιτικές συμπεριφορές των σλαβόφωνων χωρικών στις εκλογές του 1946

Εισαγωγή

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΕΒΡΙΣΚΕ την ύπαιθρο της Μακεδονίας σε απελπιστική οικονομική κατάσταση. Ο έντονος ανταγωνισμός για τους υπό έλλειψη φυσικούς πόρους πρόσφερε το υπόβαθρο για τον κοινωνικό ανταγωνισμό που σταδιακά εξελίχτηκε σε ανοιχτή βίαιη σύγκρουση και στον εμφύλιο πόλεμο. Στο πλαίσιο αυτού του άρθρου θα εξεταστούν οι πολιτικές επιλογές μιας ομάδας πολιτών της Ελλάδας (των σλαβόφωνων¹ χωρικών) τη στιγμή που γίνεται η τελευταία προσπάθεια για να εκτονωθούν οι έντονες κοινωνικές και πολιτικές ρήξεις που κληρονόμησε η Κατοχή. Οι εκλογές του 1946 αποτέλεσαν ίσως την τελευταία μεγάλη ευκαιρία για μια μεταφορά των διαγκωνιζόμενων κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων στην κεντρική πολιτική σκηνή. Η απονομιμοποίηση της κυβέρνησης (που θα προέρχονταν από εκλογές στις οποίες δεν συμμετείχαν όλα τα πολιτικά κόμματα) από μερίδα της κοινωνίας θα πρόσφερε το πολιτικό επιχειρήμα για τη δημιουργία μιας παράλληλης κυβέρνησης και την έναρξη του Εμφυλίου.

Στόχος αυτού του άρθρου είναι να παρουσιάσει και να ερμηνεύσει τις πολιτικές επιλογές των σλαβόφωνων σε αυτό το κρίσιμο μεταίχμιο. Προκειμένου να διερευνηθεί η εκλογική τους συμμετοχή και να ανιχνευθεί το μήνυμα της ψήφου, θα επιχειρηθεί η μελέτη των εκλογικών αποτελεσμάτων και θα αξιοποιηθούν αρχειακές πηγές, ο τύπος της εποχής καθώς και γραπτές και προφορικές μαρτυρίες.

Η αποτίμηση της αποχής

Ένας τρόπος για να εκτιμηθεί η αποχή στις εκλογές του 1946 είναι να συσχετίσουμε τα εκλογικά αποτελέσματα με εκείνα των εκλογών του 1936 και του 1952, χρονιά που η κοινωνία άρχισε να σταθεροποιείται με την επάνοδο της πλειονότητας του αγροτικού πληθυσμού στις εστίες του. Υποθέτοντας ότι αν δεν σημειωνόταν πολιτική αποχή ο αριθμός των έγκυρων ψηφοδελτίων στις εκλογές του 1946 θα έπρεπε να κυμαίνεται μεταξύ των αντίστοιχων ορίων των ετών 1936 και 1952, στον παρακάτω πίνακα, αποτιμάται το ποσοστό της αποχής σε τρεις εκλογικές περιφέρειες της Δυτικής Μακεδονίας, όπου ζει το μεγαλύτερο τμήμα της σλαβόφωνης μειονότητας.

Επισημαίνεται ότι τα ποσοστά αποχής που αναφέρονται στον πίνακα 1 δεν έχουν υπολογιστεί ως προς το σύνολο των έγκυρων ψηφοδελτίων στις εκλογές του 1946, αλλά ως προς το σύνολο των αναμενόμενων έγκυρων ψηφοδελτίων αν δεν υπήρχε πολιτική αποχή. Για κάθε εκλογική περιφέρεια υπολογίστηκε ότι ο αριθμός των έγκυρων ψηφοδελτίων αν δεν υπήρχε πολιτική αποχή θα έπρεπε να κυμαίνεται μεταξύ του αριθμού των έγκυρων ψηφοδελτίων στις εκλογές του 1936 και σ' εκείνες του 1950. Συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε ο τύπος [(έγκυρα 1936) + 2(έγκυρα 1952)]/3.²

Πίνακας 1

*Εκτίμηση για το ποσοστό της αποχής
στις σλαβόφωνες περιφέρειες της Δυτικής Μακεδονίας*

	Εκλ. Αποτελ. 1936	Εκλ. Αποτ. 1946	Εκλ. Αποτελ. 1952	ANAMEN. ΨΗΦΟΙ 1946	EKTIM. ΑΠΟΧΗ
Περιφ. Φλώρινας	13124	8894	11596	12105	26,53%
Περιφ. Εορδαίας	7216	5551	7808	7610	27,06%
Περιφέρεια Καστοριάς	10154	7083	8032	8739	18,95%

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα το ποσοστό της αποχής δεν διαφοροποιείται σημαντικά από αυτό της υπόλοιπης Ελλάδας, (το οποίο κυμαινόταν γύρω στο 25%) άρα δεν προκύπτει μια ιδιαίτερη εκλογική συμπεριφορά των σλαβόφωνων. Διαφορετικά είναι όμως τα συμπεράσματα που βγαίνουν αν ακολουθήσουμε μια διαφορετική μεθοδολογία για την εκτίμηση της αποχής. Συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε στους νομούς Καστοριάς (η οποία κατά την παραπάνω εκτίμηση φαίνεται να έχει το μικρότερο ποσοστό αποχής) και Φλώρινας, περιοχές για τις οποίες υπάρχουν έγκυρα διαθέσιμα στοιχεία για την αντιστοιχία χωριών και εκλογικών κέντρων. Όμως δεν είναι δυνατόν να συγκριθούν τα εκλογικά αποτελέσματα αυτών των χωριών με τα έτη 1936 και 1952, καθώς τα εκλογικά κέντρα δεν ήταν τα ίδια, άρα δεν ψήφιζαν σε αυτά οι κάτοικοι των ίδιων χωριών κάθε φορά. Αξιοσημείωτο είναι το ότι ενώ στις εκλογές του 1935 υπήρχαν μόλις 18 εκλογικά κέντρα για τα 68 χωριά της περιφέρειας Καστοριάς, στις εκλογές του 1946 οι ψηφοφόροι του νομού Καστοριάς κλήθηκαν να ψηφίσουν σε 57 εκλογικά κέντρα, (σχεδόν κάθε χωριό είχε και δικό του εκλογικό κέντρο) κάτι που προφανώς διευκολύνει την ανάλυση της πολιτικής τους συμπεριφοράς.

Το ποσοστό της αποχής θα εκτιμηθεί συσχετίζοντας τον αριθμό των ψηφοφόρων του κάθε χωριού με τον πληθυσμό του όπως αυτός προκύπτει από μια στατιστική για το νομό Καστοριάς που είχε διενεργηθεί από υπηρεσίες του Υπουργείου Εξωτερικών.³ Επιπλέον, τα χωριά θα διαιρεθούν σε δύο ομάδες, τα πεδινά και τα ορεινά ώστε να διερευνηθεί αν ο παράγοντας της γεωγραφίας συνδέεται με το εκλογικό αποτέλεσμα και την αποχή στα χωριά αυτά.

Πίνακας 2

Εκλογικά αποτελέσματα και εκλογική συμμετοχή σε σχέση με τον πληθυσμό σε εκλογικά τμήματα που ψήφιζαν μόνο σλαβόφωνοι πεδινών χωριών του νομού Καστοριάς στις 31 Μαρτίου 1946⁴

ΕΚΛΟΓΕΣ 1946	ΥΨΟΜΕΤΡΟ	ΠΛΗΘ.	ΨΗΦ.	ΨΗΦ. %	ΦΙΛ %	ΗΠΕ	ΕΠΕ
ΛΑΚΚΩΜΑΤΩΝ	660	893	80	8,96%	25,00%	55,00%	20,00%
ΚΟΝΤΟΡΡΟΠΗΣ	670	341	17	4,99%	17,65%	82,35%	0,00%
ΤΕΙΧΕΙΟΥ	675	869	42	4,83%	16,67%	66,67%	16,67%
ΔΕΥΚΗ	700	732	5	0,68%	40,00%	60,00%	
ΜΕΛΙΣΣΟΤΟΠΟΥ	740	723	30	4,15%	6,67%	30,00%	63,33%
ΦΤΕΛΙΑΣ	800	849	39	4,59%	38,46%	43,59%	17,95%
ΚΡΑΝΙΩΝΑΣ	810	623	27	4,33%	25,93%	70,37%	3,70%
ΜΑΥΡΟΚΑΜΠΟΥ	820	350	14	4,00%	28,57%	42,86%	28,57%
ΓΑΒΡΟΥ	840	355	7	1,97%	0,00%	57,14%	42,86%
ΣΠΗΛΑΙΩΝ	860	256	17	6,64%	47,06%	23,53%	29,41%
ΧΑΛΑΡΩΝ	870	723	7	0,97%	0,00%	57,14%	42,86%
ΣΥΝΟΛΑ		6714	285	4,24%	23,86%	53,33%	22,81%

Πίνακας 3

Εκλογικά αποτελέσματα και εκλογική συμμετοχή σε σχέση με τον πληθυσμό σε εκλογικά τμήματα που ψήφιζαν μόνο σλαβόφωνοι ορεινών χωριών του νομού Καστοριάς στις 31 Μαρτίου 1946

ΕΚΛΟΓΕΣ 1946	ΥΨΟΜΕΤΡΟ	ΠΛΗΘ.	ΨΗΦ.	ΨΗΦ. %	ΦΙΛ. %	Η.Π.Ε. %	Ε.Π.Ε. %
ΒΥΣΣΙΝΙΑΣ	900	664	9	1,36%	0,00%	66,67%	33,33%
ΜΑΚΡΟΧΩΡΙΟΥ	930	1031	25	2,42%	36,00%	48,00%	16,00%
ΠΟΛΥΑΝΕΜΟΥ	960	273	12	4,40%	16,67%	75,00%	8,33%
ΜΕΛΑ	980	717	1	0,14%	0,00%	100,00%	0,00%
ΔΕΝΔΡΟΧΩΡΙΟΥ	990	800	14	1,75%	7,14%	50,00%	42,86%
ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΙΟΥ	990	313	52	16,61%	84,62%	13,46%	1,92%
ΚΑΣΤΑΝΟΦΥΤΟΥ	1040	482	45	9,34%	31,11%	48,89%	20%

ΣΙΔΗΡΟΧΩΡΙΟΥ	1040	550	0	0,00%			
ΙΕΡΟΠΗΓΗΣ	1060	458	27	5,90%	74,07%	22,22%	3,70%
ΒΑΨΩΡΙΟΥ	1100	820	15	1,83%	6,67%	60,00%	26,67%
ΟΞΥΑΣ	1200	265	17	6,42%	17,65%	82,35%	0,00%
ΠΟΛΥΚΕΡΑΣΟΥ	1220	452	13	2,88%	38,46%	61,54%	0,00%
ΣΥΝΟΛΟ		6825	230	3,37%	43,04%	43,91%	12,61%

Αν αθροιστούν όλα τα σλαβόφωνα χωριά προκύπτει ότι οι σλαβόφωνοι που ψήφισαν στις εκλογές του 1946 αντιπροσώπευαν μόλις το 3,85% του συνόλου του πληθυσμού τους (547 ψηφίσαντες σε 14.210 άτομα συνολικού πληθυσμού των αμιγώς σλαβόφωνων χωριών). Καθώς το αναμενόμενο με βάση τα προπολεμικά δεδομένα ποσοστό συμμετοχής ψηφισάντων σε σχέση με τον πληθυσμό είναι περίπου 20%, τότε προκύπτει ότι οι σλαβόφωνοι απείχαν από τις εκλογές σε ποσοστό που άγγιζε (και ίσως ξεπερνούσε) το 80%!

Ελάχιστα σημαντική προκύπτει ότι είναι η συσχέτιση της γεωγραφίας με την αποχή και το εκλογικό αποτέλεσμα. Η συντριπτική πλειοψηφία των σλαβόφωνων χωρικών της περιοχής απείχε από τις εκλογές, ανεξάρτητα από την γεωγραφική τοποθεσία των χωριών τους, ενώ ακόμη μεγαλύτερη, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες, ήταν η αποχή που σημειώθηκε σε μεικτά χωριά, κυρίως λόγω της έντονης πόλωσης και αντιπαράθεσης μεταξύ των εθνοτικών ομάδων μέσα στο κάθε χωριό.

Όμως τότε που οφείλεται το σχετικά φυσιολογικό ποσοστό αποχής (που αγγίζει το 19%) του συνόλου του νομού, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω; Για να πάρουμε την απάντηση είναι απαραίτητο να μελετήσουμε και τα χωριά στα οποία δεν ψήφιζαν σλαβόφωνοι, δηλαδή τα χωριά με αμιγώς προσφυγικό ή ελληνόφωνο πληθυσμό.

Πίνακας 4

Εκλογικά αποτελέσματα και εκλογική συμμετοχή σε σχέση με τον πληθυσμό σε εκλογικά τμήματα που ψήφιζαν ελληνόφωνοι ντόπιοι και πρόσφυγες του νομού Καστοριάς στις 31 Μαρτίου 1946⁵

ΕΚΛΟΓΕΣ 1946	ΠΛΗΘ.	ΨΗΦ.	ΣΥΜΜΕΤ.	ΦΙΑ	ΗΠΕ	ΕΠΕ
ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ	284	34	11,97%	8,82%	88,24%	2,94%
ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΩΝ	1225	136	11,10%	22,06%	72,79%	5,15%
ΒΟΓΑΤΣΙΚΟΥ	1390	254	18,27%	12,99%	85,04%	1,97%
ΓΕΡΜΑΣ	1224	206	16,83%	10,19%	84,47%	5,34%
ΓΙΑΝΝΟΧΩΡΙΟΥ	460	99	21,52%	5,05%	10,10%	84,85%
ΔΙΠΟΤΑΜΙΑΣ	600	185	30,83%	0,54%	93,51%	5,95%
ΕΠΤΑΧΩΡΙΟΥ	900	243	27,00%	9,05%	85,19%	5,76%
ΚΑΛΗΣ ΒΡΥΣΗΣ	300	67	22,33%	14,93%	74,63%	10,45%
ΚΟΜΝΗΝΑΔΩΝ	443	59	13,32%	0,00%	89,83%	10,17%
ΚΟΡΟΜΗΛΙΑΣ	502	25	4,98%	52,00%	36,00%	12,00%
ΚΟΥΤΛΗΣ	578	132	22,84%	28,79%	70,45%	0,76%
ΚΥΨΕΛΗΣ	402	84	20,90%	5,95%	90,48%	3,57%
ΚΩΣΤΑΡΑΖΙΟΥ	1023	236	23,07%	6,36%	88,14%	5,51%
ΛΑΓΓΑΣ	841	181	21,52%	6,63%	88,95%	4,42%
ΜΕΛΑΝΘΙΟΥ	820	126	15,37%	1,59%	96,03%	2,38%
ΣΑΗΜΝΙΤΣΑΣ	642	65	10,12%	0,00%	50,77%	49,23%
ΧΡΥΣΗΣ	829	144	17,37%	13,89%	82,64%	3,47%
ΣΥΝΟΛΟ	12463	2276	18,26%	10,11%	80,49%	9,40%

Αντίθετα από τους σλαβόφωνους, οι ντόπιοι ελληνόφωνοι και πρόσφυγες συμμετείχαν στην εκλογική διαδικασία στο αρκετά μεγάλο ποσοστό του 18,26% (2.276 ψήφισαντες σε 12.463 άτομα), όταν σε όλη την Ελλάδα το μέσο εκλογικό ποσοστό συμμετοχής σε σχέση με τον πληθυσμό ήταν 15,49%. Κατά συνέπεια το ποσοστό της αποχής των προσφύγων και των ελληνόφωνων ντόπιων φαίνεται ότι ήταν κάτω του 10%! Με βάση τα παραπάνω, ο αρχικός υπολογισμός της αποχής (η οποία σε μια πρώτη ανάλυση φαινόταν ότι κυμαινόταν κοντά στα

φυσιολογικά επίπεδα) οφείλεται στη μαζική προσφυγή στις κάλπες των προσφύγων και των ελληνόφωνων ντόπιων παρά στη συμμετοχή των ίδιων των σλαβόφωνων.

Πίνακας 5

Εκλογικά αποτελέσματα και εκλογική συμμετοχή σε σχέση με τον πληθυσμό σε εκλογικά τμήματα που ψήφιζαν μόνο σλαβόφωνοι του νομού Φλώρινας στις 31 Μαρτίου 1946⁶

ΧΩΡΙΑ	ΠΛΗΘΥ- ΣΜΟΣ	ΨΗΦΙ- ΣΑΝΤΕΣ	Ποσοστό ψηφισάντων/ πληθυσμού	ΗΠΕ %	ΕΠΕ %	Κ. Φ. %
Βεύης	2450	66	2,69%	34,85%	30,30%	34,85%
Αγλάδας (Σκοπός)	2388	188	7,87%	19,15%	32,45%	27,66%
Πολυποτάμου, (Ατραπός, Τριανταφυλλιά)	2601	31	1,19%	19,35%	61,29%	0,00%
Μπουφίου	1989	33	1,66%	21,21%	12,12%	57,58%
Αγ. Παντελεήμονος	1747	251	14,37%	34,26%	11,95%	52,59%
Αετού	1189	67	5,63%	13,43%	62,69%	14,93%
Ξυνού Νερού	1955	49	2,51%	67,35%	12,24%	18,37%
Πυξού, (Αγ. Αχιλλεως, Ψα- ράδες, Βροντερό)	2232	362	16,22%	14,09%	35,64%	37,85%
Ανταρτικού, (Τρίγωνο, Σφήκα Τύρνοβο)	2497	169	6,77%	41,42%	39,05%	15,38%
Βατοχωρίου, (Κρουσταλο- πηγή, Κώττας)	1920	51	2,66%	68,63%	9,80%	21,57%
Κέλλης	1577	238	15,09%	0,00%	57,98%	41,18%
Σιταριάς, (Παλαίστρα, Λόφοι)	1913	238	12,44%	28,99%	17,23%	44,12%
Κρατερού, (Εθνικό, Παρώρι)	1781	256	14,37%	60,55%	20,31%	9,38%
Συνολο ντόπιων χωριών	26239	1999	7,62%	29,01%	30,67%	32,32%
Σύνολο Νομού	87931	8894	10,11%	32,84%	31,22%	30,50%

Από τον πίνακα φαίνεται ότι οι σλαβόφωνοι χωρικοί που ψήφισαν στις εκλογές του 1946, στο νομό Φλώρινας αντιπροσώπευαν λίγο πάνω από το 7,5% του πληθυσμού. Καθώς το αναμενόμενο με βάση τα προπολεμικά δεδομένα ποσοστό συμμετοχής ψηφισάντων σε σχέση με τον πληθυσμό είναι περίπου 20%, τότε προκύπτει ότι οι σλαβόφωνοι του νομού Φλώρινας απείχαν από τις εκλογές σε ποσοστό γύρω από το 60% τη στιγμή που σε όλη την Ελλάδα η αποχή έχει υπολογιστεί σε ένα ποσοστό κοντά στο 25%.⁷ Αν και δεν φτάνει στα επίπεδα της Καστοριάς, η αποχή των σλαβόφωνων στο νομό Φλώρινας είναι ιδιαίτερα σημαντική και υπερδιπλάσια από αυτή που σημειώθηκε στην υπόλοιπη Ελλάδα.

Ποιοι είναι οι λόγοι αυτής της εντυπωσιακής αποχής που παρόμοια της δεν σημειώθηκε σε όλη την ελληνική επικράτεια; Συμμορφώθηκαν οι σλαβόφωνοι με τα κελεύσματα του ΚΚΕ ή μήπως η αποχή τους σήμαινε τη διαφορετική τους εθνική ταυτότητα και την επιθυμία τους να είναι πολίτες ενός άλλου κράτους (όπως κατηγορούνταν διά του Τύπου από έλληνες εθνικιστές); Προκειμένου να εξηγηθεί η πολιτική συμπεριφορά τους καθώς και οι τόσο έντονα διαφορετικές πολιτικές επιλογές τους με τους συντοπίτες τους πρόσφυγες και ελληνοφώνους ντόπιους απαραίτητη είναι μία σύντομη ιστορική αναδρομή που θα παρουσιάζει τόσο τους λόγους της πόλωσης τους όσο και την πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στους σλαβόφωνους.

Η κληρονομιά του Μεσοπολέμου και της Κατοχής

Οι σλαβόφωνοι Μακεδόνες έγιναν αντικείμενο συστηματικής ενασχόλησης από τις ελληνικές κρατικές υπηρεσίες κατά τη δεκαετία του 1920. Σύμφωνα με απόρρητη στατιστική του ελληνικού κράτους που έγινε το 1925 (μετά δηλαδή τις ανταλλαγές των πληθυσμών) περίπου 160.000 σλαβόφωνοι υπήρχαν στην ελληνική Μακεδονία συγκεντρωμένοι οι περισσότεροι στις περιοχές Φλώρινας, Καστοριάς και Πέλλας. Η συντριπτική τους πλειονότητα ήταν μικροκαλλιεργητές γης οι οποίοι ωφελήθηκαν από την μεγάλη αναδιανομή της γης που έγινε τη δεκαετία του 1920 αν και οι διεκδικήσεις των προσφύγων μείωσαν το μερίδιο που προσδοκούσαν από την κληρονομιά της γης των διωγμένων μουσουλμάνων

μπέηδων. Στο πολιτικό πεδίο οι περισσότεροι σλαβόφωνοι είχαν ταυτιστεί με το Λαϊκό Κόμμα και τους εθνικιστές πολιτευτές του πολλοί από τους οποίους ήταν πρώην Μακεδονομάχοι. Η αγροτική αποκατάσταση των σλαβόφωνων, η ένταξη τους στο πολιτικό και πελατειακό σύστημα, η σύνδεση τους με τους πιο εθνικιστές πολιτευτές (όπως ήταν οι αντιβενιζελικοί Τσόντος Βάρδας και Αναστάσιος Νταλίπης), η πενιχρή εκλογική δύναμη του ΚΚΕ και η έλλειψη υποστήριξης στην εθνικιστική οργάνωση ΕΜΕΟ (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση) αποτελούν ενδείξεις της επιθυμίας τους για ειρηνική ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος.

Η εξάλειψη όμως των κοινοβουλευτικών δομών το 1936 είχε σημαντικές επιπτώσεις στις διαδικασίες διαμεσολάβησης μεταξύ κράτους και σλαβόφωνου πληθυσμού. Ενώ με το κοινοβουλευτικό καθεστώς οι Σλαβόφωνοι είχαν τη δυνατότητα να αισθάνονται ότι βρίσκονται μέσα στο πολιτικό παιχνίδι, μέσω του πολιτικού συστήματος και της σύνδεσης με τους ντόπιους πολιτευτές, με την άνοδο του Μεταξά στην εξουσία η διαδικασία ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία τερματίστηκε. Ταυτόχρονα επικράτησαν οι οπαδοί της εθνικής ομοιογενιοποίησης της περιοχής που ήδη από την εποχή της έλευσης των Προσφύγων υποστήριζαν την ανάγκη είτε άμεσου εξελληνισμού των Σλαβόφωνων, είτε δίωξης τους από τη χώρα. Η έντονη επέμβαση του κράτους στην καθημερινότητα των τελευταίων με σκοπό το βίαιο εξελληνισμό τους δημιούργησε σε μερίδα τους εχθρότητα, που δεν απευθυνόταν απλά στη νέα κυβέρνηση αλλά στο ελληνικό κράτος συνολικά.

Κατά την περίοδο της Κατοχής, το σύνολο των Σλαβόφωνων κλήθηκαν να υποστηρίξουν συγκρουόμενες μεταξύ τους δυνάμεις: τους Ιταλούς, τους Γερμανούς, το ΚΚΕ αλλά και έναν καινούργιο παράγοντα: τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές που προπαγάνδιζαν την «μακεδονική» εθνική ιδεολογία και την μελλοντική ένωση της Μακεδονίας του Αιγαίου με τη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία προοπτική που έβρισκε αντίθετο το ΚΚΕ το οποίο αναγνώριζε μεν σλαβομακεδονική εθνική μειονότητα αλλά υποσχόταν μόνο το σεβασμό των δικαιωμάτων της δίχως να αλλάξουν τα σύνορα του ελληνικού κράτους. Ένα μέρος των Σλαβόφωνων συντάχτηκε με τους Ιταλούς και εντάχτηκε στις οργανώσεις Αξονοβουλγαρομακεδονικό Κομιτάτο και Οχράνα, οι οποίες είχαν αξιολογηθεί κυρίως στην περιοχή της Καστοριάς και της Έδεσσας. Το ΚΚΕ

μέσω της ίδρυσης του ΣΝΟΦ (που σημαίνει ΕΑΜ στα σλαβομακεδόνικα) προσπάθησε (και σε μεγάλο βαθμό κατάφερε) να απαγκιστρώσει τους Σλαβόφωνους που είχαν οπλιστεί από τις παραπάνω οργανώσεις εντάσσοντας τους στη νέα οργάνωση. Οι περισσότεροι κομιτατζήδες παρέδωσαν ειρηνικά τα όπλα τους και ορισμένοι εντάχτηκαν στο ΣΝΟΦ. Άλλοι επέμειναν στη συμμετοχή τους στο πλευρό των Γερμανών και ενεπλάκησαν σε ένοπλες συγκρούσεις με τον ΕΛΑΣ και το ΣΝΟΦ πυροδοτώντας ένα μικρό «εμφύλιο πόλεμο» μέσα στο σλαβόφωνο στοιχείο.⁸

Η κοινωνική βάση των συγκρούσεων

Μετά την Κατοχή ο υποσιτισμός και η έλλειψη στέγης ήταν για τους κατοίκους της περιοχής τα κυριότερα προβλήματα, τα οποία επιδεινώνονταν από τον υπερπληθυσμό. Η δημογραφική αύξηση που σημειώθηκε κατά την ειρηνική περίοδο του Μεσοπολέμου, είχε σαν αποτέλεσμα την έκρηξη των ασφυκτικά μικρών ιδιοκτησιών, κάτι που φαίνεται παραστατικά και από τον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 6

*Κατανομή εγγείου ιδιοκτησίας
κατά αγροτική οικογένεια στο νομό Φλώρινας το 1945⁹*

Κατηγορία	Οικογένειες	%
Ακτήμονες	165	2,5%
1-10 στρέμματα	1110	15,5%
11-25 στρέμματα	1743	24,5%
26-50 στρέμματα	2416	34,0%
51-100 στρέμματα	1417	20,0%
Άνω των 100 στρεμ.	257	3,5%

Όπως βλέπουμε για 3.018 οικογένειες (σχεδόν το 40% δηλαδή του αγροτικού

πληθυσμού) η αγροτική ιδιοκτησία ήταν κάτω από το βιώσιμο όριο των 25 στρεμμάτων.

Ακόμη πιο πιεστική για τους χωρικούς ήταν η κατάσταση στο νομό Καστοριάς. Ο κλήρος που χορηγήθηκε στους πρόσφυγες και στους πρώην κολίγους ήταν μεταξύ 10-50 στρεμμάτων (ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και την οικογενειακή κατάσταση των αποκατασταθέντων), κλήρος που ήταν ανεπαρκής και δημιουργούσε παράπονα και προστριβές μεταξύ γηγενών και προσφύγων.

Η δύσκολη οικονομική κατάσταση των χωρικών χειροτέρευε όσο περνούσαν τα χρόνια καθώς οι μικρές ιδιοκτησίες τους τεμαχίζονταν στα όλο και περισσότερα παιδιά τους. Ο πληθυσμός της περιφέρειας Καστοριάς αυξήθηκε ραγδαία κατά τα ειρηνικά χρόνια του Μεσοπολέμου. Συγκεκριμένα, από το 1928 έως το 1940 αυξήθηκε κατά 11.641 άτομα ή αλλιώς κατά 17% (από 56.596 άτομα το 1928 σε 68.237 άτομα το 1940).¹⁰ Σύμφωνα με τον Ιωάννου, «στο νομό κυριαρχεί η πολύ μικρά και ανεπαρκής ιδιοκτησία η οποία συνήθως είναι και δεσχορπισμένη εις πολλά μικρά τεμάχια πράγμα που μειώνει ακόμη περισσότερο την παραγωγικότητα αυτής».¹¹

Πίνακας 7

Κατανομή της γης στο νομό Καστοριάς¹²

Πληθυσμός %	Στρέμματα	Χαρακτηρισμός
25,4%	1-10	Ανεπαρκής
52,0%	10-30	Πολύ μικράν ιδιοκτησίαν
25,5%	30-100	Μικράν ιδιοκτησίαν
0,1%	100-300	Μέσην ιδιοκτησίαν

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα, το 25,4% του πληθυσμού του νομού Καστοριάς, ή αλλιώς το ένα τέταρτο των κατοίκων της, ήταν κάτοχοι αγροτικής ιδιοκτησίας κατώτερης των 10 στρεμμάτων ενώ το 52% του πληθυσμού διέθετε «πολύ μικράν ιδιοκτησίαν» που βρισκόταν στο όριο της επιβίωσης, μεταξύ 10 και 30 στρεμμάτων. Κατά συνέπεια, το 77% του πληθυσμού του νομού δεν είχε

ιδιοκτησία πάνω από το όριο των 30 στρεμμάτων ανά οικογένεια.¹³ Σύμφωνα με στοιχεία του Ιωάννου η πυκνότητα του γεωργικού πληθυσμού στο νομό Καστοριάς ήταν 230 άτομα ανά τετρ. χλμ. καλλιεργούμενης γης ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα η μέση πυκνότητα ήταν 157 άτομα ανά τ.χ.¹⁴ Η υπερπροσφορά γεωργικών εργατικών χεριών στη γεωργία του νομού δημιούργησε μια μεγάλη δεξαμενή αδρανούς εργατικού δυναμικού, που δεν έβρισκε εργασία και σε συνδυασμό με την ιδιαίτερα έκρυθμη πολιτική κατάσταση των ετών 1945, 1946 δημιούργησε ένα ιδιαίτερα εκρηκτικό μείγμα το οποίο λειτουργούσε ως καταλύτης για την πυροδότηση της βίας στην περιοχή και την ένταξη των χωρικών στις αντιπαρατιθέμενες ομάδες.

Η «Λευκή Τρομοκρατία»

Σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο δεν είναι παράξενο που όσοι τράβηξαν δεινά κατά την Κατοχή αναζήτησαν αμέσως μετά την απελευθέρωση άμεση εκδίκηση από εκείνους που τους ταλαιπώρησαν ή τους λήστεψαν. Η μήνις στράφηκε κυρίως ενάντια στους πρώην κομιτατζήδες, τα χωριά των οποίων είχαν πάθει μικρές μόνο ζημιές κατά την Κατοχή. Την περίοδο που το ΕΑΜ διοικούσε την περιοχή (Σεπτέμβριος 1944 μέχρι Απρίλιος 1945) μπόρεσε να συγκρατήσει τους εκδικητές. Σύμφωνα με το τοπικό στέλεχος του ΚΚΕ στην περιοχή της Καστοριάς Γιώργο Γκάσα από το ελληνόφωνο χωριό Γέρμας Καστοριάς, μέχρι και ξύλο έπαιξαν οι κομμουνιστές με τους συγχωριανούς τους για να μη τους αφήσουν να πάνε για πλιάτσικο στα κομιτατζήδικα χωριά.¹⁵ Παράλληλα το γεγονός ότι πολλοί σλαβόφωνοι ήταν οπλισμένοι στα πλαίσια του ΕΑΜ λειτουργούσε αποτρεπτικά στην προοπτική επιθέσεων των δεινοπαθόντων προσφύγων ή ελληνόφωνων ντόπιων ενάντια στα σλαβόφωνα χωριά.

Όμως η συμφωνία της Βάρκιζας σήμαινε την έλευση ενός νέου καθεστώτος για τις περιοχές που ζούσαν σλαβόφωνοι, οι οποίοι βρισκόνταν σε πολύ χειρότερη θέση στη συνείδηση τόσο του κράτους όσο και της υπόλοιπης ελληνικής κοινωνίας από ότι ήταν λίγα χρόνια πριν, κατά το καθεστώς Μεταξά. Τότε αποτελούσαν το ενδεχόμενο απειλής για τα εθνικά συμφέροντα. Τώρα η απειλή ήταν πολύ συγκεκριμένη λόγω της γιουγκοσλαβικής-μακεδονικής προπαγάνδας και

της υποτιθέμενης σύμπραξης της με το ΚΚΕ. Τότε θεωρούνταν απλά ξένο σώμα στο ελληνικό έθνος που με την κατάλληλη εκπαίδευση μπορούσαν να ενταχτούν σε αυτό. Τώρα θεωρήθηκαν ότι είχαν στραφεί ενάντια στους υπόλοιπους Έλληνες κατά την Κατοχή. Ακόμη και αν δεν ήταν παρά μόνο μέρος των σλαβοφώνων που συντάχτηκε με τις δυνάμεις του Άξονα (και ακόμη πιο μικρό μέρος τους που έκανε εγκληματικές πράξεις) κατηγορήθηκαν σύσσωμοι όλοι οι σλαβόφωνοι από τους διψασμένους για εκδίκηση χωρικούς των γειτονικών χωριών.

Έτσι μετά την εγκατάσταση των αρχών χωροφυλακής στη βόρειο Ελλάδα ξεκίνησαν οι διώξεις εναντίον των σλαβοφώνων. Ο πολλαπλός αποκλεισμός που βίωναν οι σλαβόφωνοι μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας είχε πρωταρχικά εθνολογικό, και δευτερευόντως, πολιτικό χαρακτήρα. Οι περισσότεροι σλαβόφωνοι διώκονταν ανεξάρτητα από τις πολιτικές θέσεις που είχαν πάρει στο παρελθόν. Στην περιοχή των Γιαννιτσών, σύμφωνα με φίλο του Δραγούμη, που του έγγραφε το Μάιο του 1945, προτρέποντας τον να μεσολαβήσει στον πρωθυπουργό «για να σταματήσει αυτό το κακό», «οι βουλγαρόφωνοι σχεδόν ευρίσκονται εν διωγμώ. [...] Το κακόν όμως είναι ότι ο διωγμός στρέφεται αδιακρίτως και εις τους Μακεδονομάχους και εις πάντα Έλληνα βουλγαρόφωνον ο οποίος διέπεται υπό ελληνικωτάτων αισθημάτων και έχει εις το ενεργητικόν του πατριωτικήν δράσιν εις το παρελθόν του. Επικρατεί δυστυχώς μια τακτική 'πας μη Έλλην βάρβαρος δηλαδή πας βουλγαρόφωνος».¹⁶

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος που αναφέρονται σε εκείνη την περίοδο οι ιστορικοί της ΠΓΔΜ:

«Η καταδίωξη των Μακεδόνων η οποία είχε όλα τα χαρακτηριστικά της γενοκτονίας άρχισε αμέσως μετά τη Βάρκιζα και όταν ο ελληνικός στρατός επανέκτησε τον έλεγχο της Μακεδονίας. Αμέτρητες κατηγορίες χωρίς ουσιαστικές αποδείξεις αποδόθηκαν εναντίον των Μακεδόνων. Μόνο στην Καστοριά 4.500 Μακεδόνες άντρες και γυναίκες κατηγορήθηκαν ως αυτονομιστές αν και πολλοί από αυτούς είχαν υπηρετήσει στον ΕΛΑΣ. Όλα τα μέτρα των ελληνικών αρχών σκόπευαν στην εξολόθρευση του μακεδονικού πληθυσμού ή στον εξαναγκασμό του για μετανάστευση. Σε όλες τις δραστηριότητες τους ο στρατός και η αστυνομία συνοδεύονταν και βοηθιόνταν από οπλισμένες τρομοκρατικές συμμορίες».¹⁷

Σύμφωνα με την άποψη του ίδιου ιστορικού, η ελληνική πολιτική απέναντι στους σλαβόφωνους στόχευε στην «αφομοίωση και αποεθνικοποίηση των Μακεδόνων και στο να τους εμποδίσει να δημιουργήσουν και να αναπτύξουν ένα μακεδονικό απελευθερωτικό κίνημα. Έτσι η ελληνική Δεξιά συγκρότησε ποικιλίες εθνικιστικές και σωβινιστικές ομάδες στο Αιγαιαίτικο μέρος της Μακεδονίας, που καταδίωκαν τους Μακεδόνες χρησιμοποιώντας τρομοκρατία, φόνους, λεηλασίες, μαζικές δίκες, εξορίες, κατάσχεση περιουσιών κτλ.». ¹⁸ Το κύμα διώξεων εναντίον των σλαβόφωνων επισημαίνουν και Έλληνες ιστορικοί όπως ο Ιωάννης Κολιόπουλος ο οποίος δεν αναφέρεται σε «γενοκτονία», αλλά σε «αψυχολόγητη και αδικαιολόγητη αστοργία» που επέδειξε η κυβέρνηση και τα όργανα της απέναντι στους σλαβόφωνους αφού όπως γράφει: «ομάδες δεξιών ενόπλων, προσφύγων κυρίως, έλυαν και έθυαν ουσιαστικά χωρίς αντίσταση και με την ανοχή των αρχών συχνά». ¹⁹

Οι δικαστικές διώξεις

Εκτός από τις επιδρομές των ένοπλων ομάδων, οι σλαβόφωνοι είχαν να αντιμετωπίσουν και την πίεση του ίδιου του ελληνικού κράτους, η οποία έπαιρνε τη μορφή των συλλήψεων και των δικαστικών διώξεων. Στους νομούς Καστοριάς και Πέλλας η κύρια κατηγορία που απευθυνόταν στους σλαβόφωνους ήταν αυτή της συνεργασίας με τις δυνάμεις Κατοχής. Στην περιοχή της Φλώρινας οι δικαστικές διώξεις στις περισσότερες περιπτώσεις συνδεόταν με κατηγορίες για αυτονομιστική δράση. Ενδεικτικά, 3 χωρικοί από το χωριό Κέλλη Φλώρινας «καταγγέλλησαν για εσχάτη προδοσία», καθώς, πέρα από το ότι άνηκαν στο ΚΚΕ, κατατάχτηκαν το Σεπτέμβριο του 1944 «στο μεταξύ των ανδρών του ΕΛΑΣ Μακεδονίας διασπαστικόν κίνημα του Γκότση εξεδηλώθησαν και αυτοί υπέρ της αυτονομήσεως της Μακεδονίας και ήρχισαν να εργάζωνται δια την στρατολόγησιν ανδρών προς κατάταξιν των εις το τάγμα Γκότση». Το συμβούλιο πλημμελειοδικών της Φλώρινας παρέπεμψε τους κατηγορούμενους στο Εφετείο Θεσσαλονίκης προκειμένου να δικαστούν (με την κατηγορία που επαναλαμβάνεται τυποποιημένη σε πολλές παρόμοιες δικογραφίες): «Πλείονες των δύο συναπεφάσισαν περί πράξεως εσχάτης προδοσίας και θέλοντες να αποσπα-

σώσιν εν μέρος εκ του όλου της ελληνικής επικράτειας ήτοι την Μακεδονίαν και να προσαρτήσωσι ταύτην εις την Βουλγαρίαν και να ευκολύνωσι τα προς τούτο το τέλος σχέδια του ΣΝΟΦ». ²⁰

Στις δικογραφίες της εποχής, οι μαρτυρίες των σλαβόφωνων που επιθυμούσαν να υπερασπιστούν τους συγχωριανούς τους δεν είχαν το ίδιο βάρος με τις μαρτυρίες των «εθνικοφρόνων» μαρτύρων κατηγορίας. Ενδεικτικά αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση του 18χρονου έγγαμου γεωργού από τον Τροπαιούχο Φλώρινας, που κατηγορούνταν ότι δολοφόνησε στις 17 Ιουνίου 1945, 2 χωροφύλακες του αστυνομικού τμήματος της Κάτω Υδρούσας. Αν και 4 άντρες και 2 γυναίκες κάτοικοι του χωριού βεβαίωσαν ότι ο κατηγορούμενος ήταν στο χωριό όταν έγινε το έγκλημα, «πλην όμως τα πρόσωπα ταύτα έχοντα και ταύτα ρευστήν συνείδησιν όπως και ο κατηγορούμενος, όστις καιτοι φέρει τον τίτλον του Έλληνος πολίτου είναι όμως Βούλγαρος εις την ψυχήν, εδέχθησαν να ψευδορκίσουν δια να υποστηρίξουν τον ομοιδεάτην κατηγορούμενον». ²¹

Στους νομούς Καστοριάς και Πέλλας η κύρια κατηγορία που απευθυνόταν στους σλαβόφωνους ήταν αυτή της συνεργασίας με τις δυνάμεις Κατοχής. Στην περιοχή της Φλώρινας, που δεν είχε σημειωθεί σημαντική δράση του Κομιτάτου, οι δικαστικές διώξεις στις περισσότερες περιπτώσεις συνδεόταν με κατηγορίες για αυτονομιστική δράση. Ανάμεσα σε αυτούς που διώχθηκαν και καταδικάστηκαν ήταν και πολλοί αθώοι στα πλαίσια της γενικευμένης προκατάληψης και εχθρικής διάθεσης απέναντι στους σλαβόφωνους. ²² Η δραματική οικονομική κατάσταση, (όπως περιγράφηκε παραπάνω) πρόσθετε νέα ένταση στο αίτημα πολλών Ελλήνων, το οποίο συνεχώς και ρητά διατύπωνε ο βουλευτής Καστοριάς Περικλής Ηλιάδης: «Να φύγουνε. Να φύγουνε θέλουνε δεν θέλουνε». ²³

Ίσως όμως πιο επώδυνος για τους σλαβόφωνους από τις επιδρομές των ένοπλων ομάδων και τις δικαστικές διώξεις, ήταν ο οικονομικός αποκλεισμός από τη σημαντικότερη στις συνθήκες της εποχής βοήθεια της ΟΥΝΡΑ. Σύμφωνα με αναφορά του βρετανού προξένου στη Θεσσαλονίκη Peck σε όλη τη διάρκεια του 1945 υπήρχαν διακρίσεις εις βάρος των σλαβόφωνων σε σχέση με τη διανομή της ΟΥΝΡΑ. Η ευθύνη (σύμφωνα με την ίδια πηγή) βάραινε κυρίως κατώτερους έλληνες αξιωματούχους, οι οποίοι συμπεριφέρονταν συνολικά στους σλαβόφωνους ως συνεργάτες του βουλγαρικού Κομιτάτου. ²⁴

Το μήνυμα της αποχής των σλαβόφωνων στις εκλογές του 1946

Ο αποκλεισμός από την κρίσιμη σε σημασία βοήθεια της ΟΥΝΡΑ, οι δικαστικές διώξεις και συλλήψεις με την κατηγορία της συνεργασίας με τις δυνάμεις κατοχής ή με το τάγμα Γκότσε και οι επιδρομές των άτακτων ένοπλων ομάδων δημιουργούσαν ένα πλέγμα διώξεων εναντίον των σλαβόφωνων χωρικών που έκαναν τη διαβίωση (ακόμη και την ίδια την επιβίωση) στον τόπο τους από δύσκολη έως αδύνατη. Η φυγή χιλιάδων σλαβόφωνων χωρικών μακριά από τα χωριά τους, είτε στα βουνά, είτε στη Γιουγκοσλαβία οφειλόταν σε αυτό το κύμα διώξεων εναντίον τους. Υπολογίζεται ότι μεταξύ 1944-1946, 17 χιλιάδες σλαβόφωνοι (από τους οποίους οι 13.000 λόγω των διώξεων μετά τη Βάρκιζα) κατέφυγαν στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία.²⁵

Συνεπώς πολλοί σλαβόφωνοι απείχαν από τις εκλογές είτε επειδή είχαν καταφύγει στη Γιουγκοσλαβία, ήταν στη φυλακή ή κρύβονταν στα βουνά και η αποχή ήταν σε αυτές τις περιπτώσεις αναγκαστική. Όμως παρά τη φυσική απουσία πολλών σλαβόφωνων το ποσοστό αποχής παραμένει εντυπωσιακό. Η εξήγηση του γίνεται ευκολότερα αν συσχετιστεί με τον πολλαπλό αποκλεισμό των σλαβόφωνων που περιγράφηκε παραπάνω. Όπως ήδη αναφέρθηκε τόσο το κράτος όσο και το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας τους αντιμετώπιζε ως Βούλγαρους και ως προδότες συνολικά ως ομάδα ανεξάρτητα από την προσωπική πορεία του καθένα από αυτούς.

Η εντύπωση που κυριαρχεί σήμερα για αυτήν την περίοδο είναι ότι υπήρχε ένα οργανωμένο σχέδιο για την εξόντωση τους καθώς όπως υποστηρίζουν «το ελληνικό κράτος δεν μας ήθελε». Για τον Η. Τ. οι λόγοι που ήθελαν να τους «ξεφορτωθούν» ήταν κυρίως ωφελιμιστικοί: «Θέλαν να μας ξεπαστρέψουν όλους εμάς για να αρπάξουν». Ο Χ. Μ., πρώην κομιτατζής και καταδικασμένος σε πολλά χρόνια φυλακή, συνόψισε (αυτό που αντιλαμβανόταν ως) την τακτική του τότε ελληνικού κράτους ως εξής: «Αυτοί νόμιζαν ότι θα μας εξοντώσουν όπως τους Αρμένιους οι Τούρκοι, ότι θα φύγουμε και δεν θα ξαναγυρίσουμε». Οι πληροφορητές συμφωνούσαν ότι το κράτος δεν τους υπερασπίστηκε καθόλου: «Σου λέω έρχονταν [οι παρακρατικές ένοπλες ομάδες] και στο έπαιρναν το ζευγάρι [βόδια]. Τέτοια πράγματα. Τέτοια πράγματα. Κράτος δεν έπρεπε να επιτρέψει τέτοια πράγματα. Τότε σα κράτος εμάς δε μας υπεράσπισε».²⁶

Σύμφωνα με το ντόπιο Β. Π. (που μετά τις εκλογές πολέμησε με τον κυβερνητικό στρατό και αυτοπροσδιορίζεται ως Δεξιός): «Δεν πήγαμε να ψηφίσουμε τότε. Αυτοί μας βεβαίωσαν και θα πηγαίναμε εμείς να ψηφίσουμε». Πράγματι, κατά έναν άλλο μάρτυρα, την ημέρα των εκλογών οι περισσότεροι προφασίστηκαν διάφορες αγροτικές εργασίες και φρόντιζαν να λείπουν από το χωριό.

Συνεπώς η αποχή των σλαβόφωνων από τις εκλογές περιείχε ένα μήνυμα διαμαρτυρίας στην κυβέρνηση όχι μόνο επειδή το κράτος δεν μπορούσε να διαφυλάξει τη ζωή τους και την περιουσία τους αλλά και επειδή στρέφονταν (ιδίως μέσω των δικαστικών διώξεων και την αδυναμία του ή την έλλειψη βούλησης να τους προστατεύσει από τις ένοπλες άτακτες ομάδες) αδιάκριτα εναντίον τους.

Την αίσθηση του αποκλεισμού από το κράτος και την ελληνική κοινωνία ενέτεινε το γεγονός ότι οι σλαβόφωνοι χωρικοί τόσο το 1945 όσο και το 1946 στερήθηκαν την προνομιακή σχέση που απολάμβαναν κατά το Μεσοπόλεμο με τους μεσοπολεμικούς πολιτικούς τους πάτρωνες. Στην περιοχή της Καστοριάς, η συμπαρατάξη υπό την Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων του πολιτικού τους «πατέρα» κατά τον Μεσοπόλεμο Φίλιππου Δραγούμη με τον πρόσφυγα δάσκαλο Περικλή Ηλιάδη (εκφραστή της πιο σκληρής εθνικιστικής γραμμής για άμεση εθνική εκκαθάριση της περιοχής) τους αποξένωσε από τους μεσοπολεμικούς πολιτικούς τους προστάτες.

Με την προσθήκη του Ηλιάδη και του προσφυγικού ρεύματος που εκείνος αντιπροσώπευε, γινόταν εφικτή η συμφιλίωση των βασικών μεσοπολεμικών αντιπάλων κοινωνικών ομάδων (ντόπιων – προσφύγων), οι οποίοι αντιπροσωπευόταν μέσα από τη σύγκρουση Λαϊκού Κόμματος – Φιλελευθέρων. Η νέα κατάσταση όμως δημιούργουσε ένα νέο «εθνικό» μέτωπο, (στραμμένο κατά κύριο λόγο ενάντια στους ντόπιους σλαβόφωνους της περιοχής), το οποίο εκφραζόταν από την ΗΠΕ και σημείωσε μεγάλη επιτυχία πετυχαίνοντας στα προσφυγικά και στα ντόπια ελληνόφωνα χωριά ποσοστό άνω του 80% τη στιγμή που στην υπόλοιπη Ελλάδα έλαβε το 55,12% των ψήφων.²⁷ Ο νομός Καστοριάς, πριμοδότησε τον αντικομμουνιστικό συνασπισμό με 15 εκατοστιαίες μονάδες διαφορά σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα, εγκαινιάζοντας μια πολιτική ταύτισης με τη Δεξιά που θα συνεχιζόταν για πολλές δεκαετίες. Η έντονη ανασφάλεια που ένιωθαν οι πρόσφυγες (οι οποίοι είχαν πρόσφατη την εμπειρία της

προσφυγιάς) και οι ελληνόφωνοι ντόπιοι μπροστά στο ενδεχόμενο μιας επικράτησης των κομμουνιστών και μιας (έντονα φημολογούμενης) πιθανής ένταξης της περιοχής στη Γιουγκοσλαβία ήταν ο βασικότερος λόγος που τους οδήγησε στο δεξιότερο άκρο του αντικομμουνιστικού στρατοπέδου.²⁸

Η αποστέρηση της προνομιακής σχέσης που απολάμβαναν οι σλαβόφωνοι με τους μεσοπολεμικούς πολιτευτές φάνηκε και από το γεγονός ότι για πρώτη φορά στην τοπική πολιτική ζωή, ο Δραγούμης, ο Νταλίπης και οι άλλοι υποψήφιοι των κομμάτων δεν πήγαν στα χωριά τους, όπως έκαναν κατά το Μεσοπόλεμο για να ζητήσουν τη ψήφο τους, καθώς αν το έκαναν θα καταγγέλλονταν αυτόματα για εθνική προδοσία από τους υπόλοιπους Έλληνες (ντόπιους και πρόσφυγες). Στην προκήρυξη που εξέδωσε ο Δραγούμης προς τους κατοίκους του νομού Καστοριάς δικαιολογείται για το ότι δεν πήγε στα χωριά των εκλογέων (λόγω πολλών υποχρεώσεων) σε αυτές τις εκλογές τονίζοντας ότι «δεν πειράζει με ξέρετε».²⁹ Ο επί πολλά χρόνια βουλευτής κατά το Μεσοπόλεμο, Αναστάσιος Νταλίπης είχε ανακοινώσει ότι θα κάνει εμφανίσεις σε όλα τα χωριά, αλλά τελικά δεν πήγε σε κανένα ενώ στη προεκλογική συγκέντρωση του στην πόλη ήρθαν μόνο λίγοι φίλοι του μοναρχικοί που φώναζαν «να φύγουν όλοι οι Βούλγαροι στη Βουλγαρία».³⁰

Όμως το ότι ήταν μαζική η αποχή των σλαβόφωνων από τις εκλογές του 1946 δεν σημαίνει ούτε ότι όλοι οι απέχοντες ταυτιζόνταν με τον κομμουνισμό ούτε ότι επεδίωκαν τη συνολική απονομιμοποίηση της ελληνικής εξουσίας στην περιοχή. Κάτι τέτοιο φαίνεται εναργέστερα αν συσχετιστεί το ποσοστό της αποχής στις εκλογές του 1946 με τα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος που σημειώθηκε το Σεπτέμβριο του 1946 για την επιστροφή ή όχι του βασιλιά στην Ελλάδα. Συνολικά στο νομό Καστοριάς υπέρ της επανόδου του βασιλιά τάχτηκαν 7.966 ψηφοφόροι ή αλλιώς το 70,93% των ψηφισάντων και εναντίον 3.233 ψηφοφόροι ή αλλιώς το 28,79%. Η στήριξη των προσφύγων και των ελληνόφωνων ντόπιων στο βασιλικό θεσμό έφτασε το 82%.³¹

Πίνακας 8

Εκλογικά αποτελέσματα της 1 Σεπτεμβρίου 1946 από εκλογικά τμήματα που ψήφιζαν μόνο σλαβόφωνοι ντόπιοι στο νομό Καστοριάς

ΕΚΛΟΓΙΚΑ ΤΜΗΜΑΤΑ	ΣΥΝΟΛΟ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ %	ΟΧΙ %
Μακροχωρίου	458	411	47	89,74%	10,26%
Μαυροκάμπου	337	314	23	93,18%	6,82%
Βυσινιάς	327	219	108	66,97%	33,03%
Τειχειού	320	182	138	56,88%	43,13%
Ιεροπηγής	275	91	184	33,09%	66,91%
Λακκωμάτων	228	93	132	0,79%	57,89%
Μοσχοχωρίου	113	58	50	51,33%	44,25%
Σύνολο	2058	1368	682	66,47%	33,14%

Αν και ελαφρά χαμηλότερο από το μέσο όρο του νομού, (και παρά την ισχυρή πιθανότητα να έχει αλλοιωθεί από διπλοψηφίες και άλλα περιστατικά νοθείας) το ποσοστό του 66,47% που έδωσαν τα σλαβόφωνα χωριά του δείγματος στο ναί για την επιστροφή του Βασιλιά εντυπωσιάζει αν συγκριθεί με το 70-80% της αποχής του 1946. Η συσχέτιση των δύο εκλογικών αναμετρήσεων ενισχύει τη θέση που αναπτύχθηκε παραπάνω ότι η αποχή του 1946 δεν σημειώθηκε τόσο λόγω της μεγάλης απήχησης του ΚΚΕ ή του ΝΟΦ στα σλαβόφωνα χωριά όσο ως μια μαζική διαμαρτυρία απέναντι στο ελληνικό κράτος για τα δεινά που τους επεφύλασσε η μεταβαρική περίοδος. Η στήριξη στη βασιλεία εξηγείται ευκολότερα αν συνδεθεί με την πολιτική συμπεριφορά των σλαβόφωνων χωρικών κατά τον Μεσοπόλεμο (όταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία τάσσονταν υπέρ του φιλοβασιλικού Λαϊκού κόμματος) σε συνδυασμό με τις ελπίδες και προσδοκίες πολλών από αυτούς ότι αν επανέλθει ο βασιλικός θεσμός θα σταθεροποιηθεί η κατάσταση και θα επανέλθει η ηρεμία στην περιοχή.

Τα γεγονότα που μεσολάβησαν από τον Μάρτιο του 1946 μέχρι τον Σε-

πτέμβριο του ίδιου έτους έδειχναν ξεκάθαρα το κατρακύλισμα της χώρας προς τον εμφύλιο πόλεμο και οι χωρικοί (σλαβόφωνοι ή μη) ήταν αυτοί που πλήττονταν κατά κύριο λόγο από τη νέα κατάσταση. Πράγματι μετά τις εκλογές του Μαρτίου φαίνεται ότι η κατάσταση επιδεινώθηκε σοβαρά στην περιοχή κυρίως επειδή εντάθηκε η δράση του ΝΟΦ (Ναρόντο Οσλομποτίτελεν Φροντ, Λαϊκό Απελευθερωτικό Μέτωπο) οργάνωση που δημιουργήθηκε τον Απρίλιο του 1945 στα Σκόπια.

Σε έκθεση του ΝΟΦ για την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στη «Μακεδονία του Αιγαίου», που υπογράφεται από τον Πασχάλη Μητρόπουλο, τονίζεται ότι το Μάιο του 1946 «για πρώτη φορά οι οργανώσεις μας αντιστέκονται φανερά στην τρομοκρατία» και επισημαίνεται ότι γίνεται προσπάθεια για να οπλιστούν τα μέλη του ΝΟΦ.³² Λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 1946, αναφέρονται συμπλοκές συμμοριτών και χωροφυλάκων και στην εφημερίδα *Φωνή της Καστοριάς* η οποία κάνει την παρατήρηση ότι «η ανθελληνική και έκνομος δράσις των συμμοριών του ΚΚΕ, ΣΝΟΦ ΝΟΦ κλπ ενετάθη τελευταίως και εις τον νομόν μας».³³ Την εποχή του δημοψηφίσματος, σύμφωνα με πηγές του ΝΟΦ, 500 ένοπλοι αντάρτες του ΝΟΦ δρούσαν οπλισμένοι στα βουνά της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας επηρεάζοντας έμμεσα ή άμεσα τις ζωές των περισσότερων σλαβόφωνων χωρικών.³⁴ Η ύπαρξη ένοπλων ομάδων του ΝΟΦ επιβάρυνε άμεσα τους σλαβόφωνους χωρικούς (από όπου τροφοδοτούνταν κυρίως κατά τη διάρκεια της νύχτας) οι οποίοι είχαν να αντιμετωπίσουν παράλληλα και τις πιέσεις των χωροφυλάκων και των Μάυδων κατά τη διάρκεια της μέρας.

Συνεπώς για εκείνους που ψήφισαν υπέρ του βασιλιά η ψήφος τους στο δημοψήφισμα ήταν πιθανότατα μια δήλωση νομιμοφροσύνης και επιθυμίας να επανέλθει το πολιτικό καθεστώς της προμεταξικής Ελλάδας, περίοδος που σε σχέση με αυτά που βίωσαν τη δεκαετία 1936-1946 φάνταζε ως εποχή παραδειγματικής ασφάλειας και ευημερίας. Ταυτόχρονα η ταύτιση σημαντικής μερίδας των σλαβόφωνων υπέρ του βασιλικού θεσμού συνιστούσε τη δημόσια εκδήλωση της επιθυμίας τους να αποσυσχετιστούν με τη (σλαβο)μακεδονική (που τους προτεινόταν από το ΚΚΕ) ή τη βουλγαρική ταυτότητα (την οποία τους απέδιδαν οι έλληνες εθνικιστές που ήταν υπέρ της εθνικής καθαρότητας της περιοχής) υποδηλώνοντας ουσιαστικά την ισχυρή αγροτική τους ταυτότητα, τη διάθεση τους να μείνουν στην πατρίδα τους και στη γη τους.

Αυτό φυσικά δεν αφορούσε όλους τους σλαβόφωνους. Η εμπειρία της κατοχής και ο πολιτικός και ο εθνικός λόγος που τους απεύθυναν τόσο οι Έλληνες όσο και οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές είχε ως αποτέλεσμα τη διάδοση και την ανάπτυξη της σλαβομακεδονικής εθνικής ταυτότητας και πράγματι μια μερίδα των σλαβόφωνων έβλεπε θετικά μια ενδεχόμενη αλλαγή συνόρων στην περιοχή ή/και τη διαβίωση σε ένα ενδεχόμενο κομμουνιστικό καθεστώς που έλπιζαν ότι θα προέκυπτε ως αποτέλεσμα της ένοπλης σύγκρουσης. Στον εμφύλιο πόλεμο που άρχιζε αυτοί οι «ιδεολόγοι» σλαβόφωνοι εθνικιστές ή/και κομμουνιστές αποτελούσαν (σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες) μειοψηφία. Οι περισσότεροι «δεν ήθελαν να αφήσουν το κρεβάτι τους για να βγουν να πολεμήσουν στο βουνό»³⁵ και όσοι τελικά το έκαναν περισσότερο εξωθήθηκαν από τις συνθήκες παρά επιθυμούσαν να πολεμήσουν είτε για τον κομμουνισμό είτε για την «ελεύθερη Μακεδονία».

Συμπέρασμα

Η μελέτη της μεγάλης αποχής των σλαβόφωνων στις εκλογές του Μαρτίου του 1946, όπως τεκμηριώθηκε από τα εκλογικά αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν, φωτίζει μια σημαντική πτυχή της ιστορίας της δεκαετίας του 40. Σε μια ιστορική συγκυρία όπου τόσο το ελληνικό κράτος δια των επίσημων φορέων του (δικαστές, χωροφύλακες) όσο και η ελληνική κοινωνία (δια των επιδρομών των παρακρατικών ομάδων όσο και δια του Τύπου) αντιμετώπιζε τους σλαβόφωνους αδιάκριτα ως μια εχθρική εθνική ομάδα που θα ήταν προτιμότερο να διωχθεί από τη χώρα, εκείνοι αντέδρασαν, απέχοντας από τις εκλογές. Με την αποχή τους ουσιαστικά επιδίωξαν να στείλουν ένα μήνυμα διαμαρτυρίας στην κρατική εξουσία που είτε δεν ήθελε, είτε δεν μπορούσε να προστατεύσει τη ζωή και την περιουσία τους. Η μεταστροφή μερίδας των σλαβόφωνων, τους μήνες που άρχιζε ο εμφύλιος πόλεμος (και εκφράστηκε στο δημοψήφισμα του 1946 όπου και ψήφισαν υπέρ του βασιλιά) αποδεικνύει ότι ένα σημαντικό μέρος τους επιθυμούσε την επιστροφή στην ομαλότητα εντός του ελληνικού κράτους. Τελικά οι Σλαβόφωνοι δεν ακολούθησαν ενιαία πολιτική συμπεριφορά κατά τον εμφύλιο πόλεμο που ακολούθησε. Ένα σημαντικό μέρος τους συντάχτηκε (είτε επειδή το

ήθελε είτε επειδή αναγκάστηκε από τις συνθήκες) με τον ΔΣΕ και ένα άλλο μέρος τους επιδίωξε και κατάφερε να μείνει στις πατρογονικές εστίες συντασσόμενο με την κυβέρνηση της Αθήνας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Να σημειωθεί ότι ο όρος σλαβόφωνοι δεν υποδηλώνει κάποια εθνική ταυτότητα και εδώ χρησιμοποιείται για εκείνους τους ανθρώπους που είχαν ως μητρική γλώσσα τη σλαβική. Βέβαια τη δεκαετία του 40 οι περισσότεροι σλαβόφωνοι ήταν δίγλωσσοι και ήξεραν να μιλούν τα ελληνικά.
2. Παρόμοια μέθοδο υπολογισμού της αποχής χρησιμοποιεί και ο Ηλ. Νικολακόπουλος με τη διαφορά ότι χρησιμοποιεί ως έτος βάσης μετεμφυλιακά το 1950: *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα, 2001, σσ. 81-82.
3. «Πίναξ κοινοτήτων και συνοικισμών Νομαρχίας Καστοριάς», 1945, ΑΦΔ 69, 6/447. Προτιμήθηκε η χρήση αυτής της στατιστικής αντί της επίσημης απογραφής του 1940, γιατί έγινε το 1945 και ήταν πιο κοντά στα πληθυσμιακά δεδομένα της εποχής, καθώς σε αυτή γίνεται εμφανής και η μείωση του πληθυσμού της περιοχής λόγω της Κατοχής.
4. Στο εκλογικό κέντρο Λακκωμάτων ψήφισαν και οι κάτοικοι των επίσης σλαβόφωνων χωριών Κρύα Νερά, Λαχανόκηποι και Ύψηλόν. Στο εκλογικό κέντρο Μελισσοτόπου ψήφισαν και οι κάτοικοι του σλαβόφωνου χωριού Σταυροπόταμος και στο κέντρο της Φτελιάς οι κάτοικοι του επίσης σλαβόφωνου Κρανοχωρίου. Στους πίνακες 2 και 3 δεν συμπεριλαμβάνονται τα αμιγώς σλαβόφωνα χωριά Αγ. Δημήτριος και Μοσχοχώρι για τα οποία δεν είναι γνωστό το υψόμετρο. Τα στοιχεία για τα εκλογικά κέντρα και ποια χωριά ψηφίζουν σε αυτά βρίσκονται στην προκήρυξη των εκλογών, που (με ημερομηνία 26 Μαρτίου 1946) υπογράφεται από το Νομάρχη Φλώρινας Ι. Λιάκο με την εντολή να τοιχοκολληθεί «στα κεντρικότερα μέρη απάντων των συνοικισμών τη φροντίδα των αρμοδίων δημοτικών και κοινοτικών αρχών», ΑΦΔ 70.1/28.
5. Στο εκλογικό τμήμα Αμπελοκήπων ψήφισαν και οι κάτοικοι των χωριών Μηλίτσα και Δισπηλιό, στο Λάγγας οι κάτοικοι του Βράχου, στο Σλήμιτσισας οι κάτοικοι του χωριού Μονόπουλο και στο τμήμα της Χρυσής οι κάτοικοι του Πευκόφυτου.
6. Τα στοιχεία για τον πληθυσμό των χωριών του νομού Φλώρινας αντλήθηκαν από την

- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας. Τα στοιχεία για τα εκλογικά κέντρα και ποια χωριά ψηφίζουν σε αυτά βρίσκονται στην προκήρυξη των εκλογών, ΑΦΔ 70.1/28.
7. Ηλ. Νικολακόπουλος, *ό.π.*
 8. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την περίοδο του Μεσοπολέμου και της Κατοχής, Ρ. Αλβανός, *Κοινωνικές συγκρούσεις και πολιτικές συμπεριφορές στην περιοχή της Καστοριάς (1922-1949)*, διδακτορική διατριβή, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, ΑΠΘ, 2005.
 9. ΑΦΔ, 92.1/32 πίνακες εκ της συμβολής εις την γεωργοκτηνοτροφική μελέτη περιφέρειας Φλωρίνης, του γεωπόνου ΑΤΕ Καβούνη, Απρίλιος 1945. Πρέπει να σημειωθεί ότι μέχρι το 1941 ο νομός Φλωρίνης συμπεριλάμβανε και το νομό Καστοριάς.
 10. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821-1971, μέρος Α΄*, Εθνικό Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 1973, σ. 31.
 11. «Η γεωργία εν τω νομώ Καστοριάς», *Φωνή της Καστοριάς*, 7 Οκτωβρίου 1945.
 12. Ο πίνακας συγκροτήθηκε με βάση τα στοιχεία του προϊστάμενου της Γεωργικής Υπηρεσίας στο νομό Καστοριάς, Βασίλη Ιωάννου, *Φωνή της Καστοριάς*, 7 Οκτωβρίου 1945.
 13. Η κατάσταση φαίνεται ακόμη δυσκολότερη αν συνεκτιμηθεί η χαμηλή γονιμότητα του εδάφους του νομού, δεδομένου ότι αποδόσεις 60-80 οκάδων κατά στρέμμα θεωρούνταν ως «λίαν ικανοποιητικές αποδόσεις», Ιωάννου, *ό.π.* Σύμφωνα με την ίδια πηγή, ο γεωργικός πληθυσμός του νομού Καστοριάς αποτελούσε το 86,4% και ο αστικός το 13,6% του όλου πληθυσμού του νομού.
 14. «Η γεωργία εν τω νομώ Καστοριάς», *Φωνή της Καστοριάς*, 30 Σεπτεμβρίου 1945.
 15. Γιώργος Γκάσας, *Καστοριά*, 18 Σεπτεμβρίου 2002.
 16. ΑΦΔ, 104,4/98, επιστολή του Ιωάννη Ζωγράφου από τα Γιαννιτσά προς τον Φίλιππο Δραγούμη με ημερομηνία 26 Μαΐου 1945.
 17. R. Kirjazovski, «The situation of the Macedonian minority in Greece after the Second World War», *Macedonian review*, 24.1, 1994, σσ. 53-54 και R. Kirjazovski, «The struggle of the Macedonians from Aegean Macedonia for the use of standard Macedonian», *Macedonian Review*, 1990, 3, v. 20, σ. 192.
 18. R. Kirjazovski, The situation of the Macedonian minority, *ό.π.*, σ. 55.
 19. Ι. Κολιόπουλος, *Λεηλασία φρονημάτων. Το μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία 1941-44*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 1995, τ. Β΄, σσ. 32-33.
 20. ΓΑΚ Φλώρινας, Α.Β.Ε. 27, Α.Ε.Ε. Δικ. 1, Σ.Α.Ε. 1, Φ 1, 1945, δικογραφία με ημερομηνία 30 Δεκεμβρίου 1945.
 21. ΓΑΚ Φλώρινας, Α.Β.Ε. 27, Δικ. 1.1, Σ.Α.Ε. 2, Φ. 2, 1946, (27 Ιανουαρίου 1946), 32.

22. Το ότι ανάμεσα στους σλαβόφωνους που καταδικάστηκαν υπήρχαν και πολλοί αθώοι επισημαίνουν τόσο ο Κωφός, όσο και ο Κολιόπουλος, Εν. Κωφός, *Nationalism and Communism in Macedonia*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1964, σσ. 147-148, ενώ ο Κολιόπουλος υποστηρίζει ότι οι περισσότεροι καταδικασθέντες Σλαβομακεδόνες δεν είχαν διαπράξει κάποιο αξιόποιο αδίκημα, Ιωάννης Κολιόπουλος, *Λεηλασία φρονημάτων*, τ. Β', ό.π., σ. 159.
23. Ο πρόσφυγας δάσκαλος Περικλής Ηλιάδης, ένας από τους σκληρούς εθνικιστές του Μεσοπολέμου, θα αποτελούσε έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες ιδεολογικής κάλυψης της βίας ενάντια στους σλαβόφωνους. Η εφημερίδα, *Φωνή της Καστοριάς*, της οποίας ήταν διευθυντής και εκδότης, ξεκίνησε την έκδοση της τον Αύγουστο του 1945. Βασική της θέση ήταν η άποψη της εκδίωξης από την Ελλάδα όλων των σλαβοφώνων, ανεξαρτήτως του εθνικού τους προσανατολισμού. Αξίζει να παρατεθεί ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα από τα άρθρα του: «Να μας αδειάσουν γρήγορα τη γωνιά μ' ανταλλαγή ή χωρίς αυτή και σ' οποιονδήποτε λαχταρά η ψυχή τους παράδειςον, αρβανίτικον, σλαυικόν ή διαβολικόν να γκρεμοτσακισθούν και να φύγουν απ' τις ακρινές μας επαρχίες, με το καλό ή με το κακό, τα σαράντα ή κι εξήντα χιλιάδες φίδια, που λέγονται σλαούφωνοι, αυτοί που δεν αισθάνονται και δεν σκέπτονται Ελληνιστί, αυτοί που δεν εψήφισαν στις εκλογές, κι αυτοί που έχουν σχέση με το 'κλαρί', για να ησυχάσωμεν επιτέλους από τα κρυφά και φανερά δαγκάματα τους, αφού δεν τους ξεδοντιάσαμε τριάντα χρόνια, γιατί τους ήθελαν για ψηφοφόρους μερικοί κατά τόπους πολιτευταί...», *Φωνή της Καστοριάς*, 26 Ιανουαρίου 1947.
24. Ιάκ. Μιχαηλίδης, *Τα πρόσωπα του Ιανού. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τις παραμονές του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1944-1946)*, Πατάκης, Αθήνα, 2004, σ. 259.
25. Ιάκ. Μιχαηλίδης, «Σλαβομακεδόνες πολιτικοί πρόσφυγες στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία», στο συλλογικό, *Πρόσφυγες στα Βαλκάνια. Μνήμη και ενσωμάτωση*, Πατάκης, Αθήνα, 2004, σσ. 43-82.
26. Μάνης Γιόρφω, συνέντευξη, Σκόπια, 12 Ιουλίου 2000.
27. Σύμφωνα με τηλεγράφημα επιτροπής προσφύγων του κόμματος Εθνικών Φιλελευθέρων του νομού Καστοριάς προς τον Φίλιππο Δραγούμη: «Ανάγκη πρωτίστως εθνική δευτερευόντως εκλογική καταλάβει θέσιν Γονατικού υποψηφίου ενιαίου συνδέσμου Περικλής Ηλιάδης κατά γενικήν αξίωσιν βασιλοφρόνων προσφύγων στοπ Παρακαλούμεν ασκήσατε πάσαν επιρροήν υμών τοιαύτην λύσιν στοπ Άλλως κινδυνεύομεν απωλέσωμεν πρόσφυγας», ΑΦΔ, 70.1/6, Εν Καστοριά 10 Ιανουαρίου 1946, Επιτροπή προσφύγων εθνικών φιλελευθέρων.
28. Αποκρυστάλλωση της πολιτικής στροφής των προσφύγων και της ένταξής τους στο

αντικομμουνιστικό – φιλοβασιλικό συνασπισμό αποτελεί η στήριξη των κατοίκων των αμιγώς προσφυγικών χωριών του κόμματος των Φιλελευθέρων (το οποίο μαζικά ψήφισαν κατά το Μεσοπόλεμο) με το πενιχρό ποσοστό του 4,43%. Η συσπείρωση τους στο συντηρητικό στρατόπεδο σχετίζεται άμεσα με το φόβο τους για μια νέα προσφυγιά, Νίκος Ζορπίδης, *Απομνημονεύματα*, (αδημοσίευτο χειρόγραφο κείμενο που μου παραχώρησε ο συγγραφέας). Επίσης συνέντευξη Μ. Ν. από την Κορομηλιά («πολλοί από το χωριό γύρισαν εναντίον του ΚΚΕ γιατί ήθελε να δώσει τη Μακεδονία») και Κ. Θ. (συνέντευξη 1η Ιουλίου 2003) από το προσφυγικό χωριό Χιονάτο Καστοριάς, ο οποίος τόνισε ότι όλοι οι πόντιοι κάτοικοι του χωριού «πήγαν με το κράτος» επειδή το ΚΚΕ ήθελε να παραχωρήσει τη Μακεδονία στη Βουλγαρία.

29. ΑΦΔ 70.1/31, 28 Μαρτίου 1946.
30. Σύμφωνα με αυτή την πηγή σε όλα τα χωριά επικρατούσε μεγάλη τρομοκρατία και η αστυνομία απειλούσε τους σλαβόφωνους ότι αν κάνουν αποχή «να ετοιμάσουν τις βαλίτσες τους για τη Βουλγαρία» *Egejska Makedonija* no NOB, 1946, ό. π., σ. 222-224, έκθεση Λάμπρου Τσολάκη, γραμματέα του ΝΟΦ Καστοριάς, σχετικά με τις εκλογές του Μαρτίου 1946 στο νομό Καστοριάς.
31. Ρ. Αλβανός, 2005, ό. π., σ. 366.
32. *Egejska Makedonija* no NOB, 1946, ό. π., σσ. 301-303, Έκθεση του ΝΟΦ για την πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στη Μακεδονία του Αιγαίου, Μάιος, 1946.
33. *Φωνή της Καστοριάς*, 25 Αυγούστου 1946.
34. *Egejska Makedonija* no NOB, 1946, ό. π., σ. 3789, έκθεση Πασχάλη Μητρόπουλου, 13 Σεπτεμβρίου 1946.
35. Μάνης Γιώρφ, συνέντευξη 12 Ιουλίου 2000.